

Др Најшаа Деретић, доцент
Правној факултету у Новом Саду

УПОРЕДНА АНАЛИЗА: „ПРАВА ЧОВЕКА“ У РИМСКОЈ ДРЖАВИ И САВРЕМЕНА „ЉУДСКА ПРАВА“¹

Сажетак: *Окосницу овог рада представља трагање за коренима „права човека“, која досежу и до времена пре римске цивилизације и израза „људска права“ који је прилично нов појам за оно, што се некада називало „правима човека“. Неспорно је, да је робовласнички карактер римској друштва учинио појам „човека“ ограниченим и искључујућим, с обзиром на чињеницу да се шемели на доминантном облику зависности и коришћења другог човека (роба). Робови нису имали статус „човека“; преширани су као „оруђа која говоре“ (instrumentum vocale), као ствари које су у својини онога ко је преширан као „човек“, што је био првенствено, слободан римски грађанин. Господар роба могао је њиме располаћати као било којим друим својим добром и одлучивати о његовом животоу и смрти. С обзиром на то да римско друштво није створило неопходне преишавке да сваком човеку понуди да користи оно што му је само по себи дао - право на живото и слободу, из чега се изводе остала права – на први поглед чини се беспредмејним ишћање права човека, појединца и стварање о њему. То је само на први поглед, јер су у римским околностима основна „права човека“ ипак постојала али само за римске граћане, док су у односу на остале (жену, децу, робове...), „системајски кршена“.*

У сваком периоду кроз који је прошла римска држава (краљевство, република, принципат и доминаја), Римљани су поседавали свести о класама које чине њихово друштво. Сваки човек постојан је у функцији два суштинска критеријума: порекло и бојство. С обзиром на то, ка-

¹ Овај рад је резултат рада на пројекту бр. 179079 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

же се да је римско друштво у свим етапама, осим оне почетне, сукобљено друштво. Имамо супротивљене друштвене слојеве, супериорне и инфериорне... Након што је „човек“, најпре одређен као слободан или роб, његов положај у друштву и породици (његов „status“) је одређен тако што се слободни људи припадају у ослобођенике, италијанске и римске грађане; у римске грађане даље улазе посебне класе: патрицији, плебејци, нобили и витезови...

Сара подела друштва на „слободне“ (*liberi*) и слуге (*servi*) биће укинута током X века. Онда када се схватило да се у неким деловима света не сматра да „права човека“ – обухватају сва људска бића и када је „појам живог света“ као политичко значење“, настао је израз „људска права“. Нажалост, дуго је времена требало да дође (тек у XX веку), па да се „људска права“, „признају и признају“. Томе су прешли радови и друга разарања која су довела до поништавања милиона људских живог света. С обзиром да државе, свака понаособ, нису успеле да обезбеде и гарантују сваком појединцу (човеку) основна људска права, што је учинила међународна заједница путем Оштинске декларације о људским правима, коју је генерална скупштина Уједињених нација „усвојила и прокламовала“, 1948. године. Убрзо након што Европски савет 1950. године доноси Европску конвенцију о људским правима у којој су обједињена традиционална политичка и грађанска права.

Кључне речи: живог, човек, права човека (грађанина), природна права, људска права, слобода, демократија.

Увод

„Човек је мерило историје, њено једино мерило; штавише, разлог њеног постојања“

Лисјен Февр

У римском праву за „човека“ је употребљаван израз *homo* или *persona*, „оба у значењу само човека као бића без икаквог призвука на његов правни положај“.² Наведеној тврдњи иде у прилог Гајева реченица у првој књизи Институција, да „основна подела људи (*personarum*) је у томе што су сви људи (*homines*) или слободни или робови“.³ И Јустинијанови ком-

² Стојчевић Д., *Римско приватно право*, Београд, 1988., стр. 73. И данас поједини филозофи када говоре о „човеку“, мисле да је то најопштија и најнеутралнија категорија која се може приписати сваком појединачном људском бићу које говори...

³ Gaius libro primo Institutionum *Summa itaque de iure personarum division haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.*

пилатори у Дигестама такође одређују човеков положај у друштву, а тиме и његова права, у зависности од тога да ли је он „слободан човек“ (*caput liberum*) или „роб“ (*caput servile*).⁴ Речи песника Вергилија: „...*тйи Римљанину, мисли на тйо како да уйрављаиш народима своја Царсйва...*“⁵, недвосмислено објашњавају демократију Римљана.

И у правном статусу „човека“, као уосталом и у читавом римском праву, присутна је разлика у динамици интезивног развоја правног система – кретање од првобитне једнакости свих људи (без обзира на пол), до јако изражених сталешких подела, њихово нивелисање на основу издвајања предности богатства и идеја слободе личности, затим стварање нових сталежа са израженим испољавањем „социјалног мотива“ у праву. Онда када је формирана римска држава, једино се није мењало то што су „права човека“, у било ком облику посматрана, била у њеној искључивој надлежности.

„Права човека“ и „људска права“, иако имају заједнички основ – природна права, нису идентични појмови. То из разлога што су „права човека од самог свог настанка била ограничена на одређене људске ентитете који више од других полажу право на људскост“.⁶ У античко доба, то су су били Грци и Римљани, док у савремено доба (XIX век) које је у знаку буржоаских револуција, то су искључиво припадници појединих водећих европских народа. Ти исти водећи народи су у револуционарном заносу, најпре доносили законе који су били толико нереално слободоумни, да су врло брзо морали да буду замењени умеренијим прописима. Под утицајем школе природног права и филозофа из XVIII века, револуционари су утемељили основне постулате буржоаског права: слобода, једнакост и неограничена приватна својина. После револуционарног заноса дошло је временом до смиривања и сталоженијег уређења правног система кроз свеобхватне кодификације, између осталог и људских права. При томе се треба подсетити да су водеће земље тога доба као колонијалне силе, знале за установу ропства, што даје другачију слику о њиховом поимању „људских права“.

⁴ Dig. 26, 1, 1; Dig. 4, 5, 3, 1.

⁵ Вергилијеве (рођен 70. г. пре н.е., а умро 19 г. пре н.е.) речи верно одражавају дух Римљана који су доиста знали да управљају покореним народима. Оно што је снага покорила, администрација и политичко устројство учвршћују. Римљани су знали „да управљају миром: поштујући језичке, верске и друге разлике покорених народа, научили су да силу замене културним утицајем до те мере да код покорених народа изазову жељу да опонашају Рим...“. Видети опширније: Робер Ж.Н.: *Сйари Рим* (превод, Александрић, М.), 2009, стр. 20.

⁶ Захаријевић А.: *Од йрава човека ка људским йраваима: човек – нација – човечансйво*, у *Филозофија и друшйво*, Београд, бр. 1/2008, стр. 127.

1. Права човека као унутрашња ствар римске државе

На почетку римске историје, мада су се знатно изгубили елементи првобитне заједнице и гентилног уређења, још увек нема државе која би се базирала на класној принуди и територијалном принципу повезивања људи. Одржавању строге хијерархије разних друштвених елемената несумњиво је допринео род (генс), утврђујући стварно зависност појединца од рода. Друштво организовано на сродничком принципу, без класних разлика и без апарата за класну принуду (права), уређено је тако да су сви одрасли чланови заједнице економски и правно једнаки. Родовски старешина који се временом издваја у сваком роду, у односу на остале чланове рода, „само је први међу једнакима“; заступа остале чланове рода у односима према осталим родовима, и нема неку изражену већу власт према осталим члановима рода.⁷ Основни регулатор понашања у примитивним друштвима - обичај, гарантовао је сигурност и опстанак сваког појединца. На све оно што нарушава утврђени ред и што ствара пометњу, повлачи санкције које имају примитивни карактер.

Од свих народа који су у старом веку живели на Апенинском полуострву, Етрурци су (поред Грка, наравно) извршили највећи културни и политички утицај на Рим. Под утицајем етрурске цивилизације која је носила јаке трагове матријархата, што се неминовно одразило на положај жене, супруга римског грађанина старог доба (*мајрона*), како у приватном тако и у јавном животу, уживала је велики углед и поштовање, и имала је значајну друштвену позицију. Да је римска *мајрона* (жена старог доба) уважавана од свога мужа, да је одважна и храбра, потврђују многе легенде које налазимо код: Вергилија у *Енеиди*, Тацита у *Германији*, Ливија у *Од оснивања града Рима ...* То ће се променити када превлада патријархат и када заживи патријархална породица агната где муж, односно шеф породице, има сву власт према потчињеним лицима у својој породици (својој жени и деци и женама и деци свих својих агнатских сродника...).

⁷ Treggiari S., *Roman Marriage*, Oxford, 1993, на стр. 13. указује, као уосталом и доста других романиста, да услед недостатака адекватних извора који се односе на најстарији период тј. на доба пре легендарног оснивања града Рима, уобичајено се каже да се почетак квинтског права одликује правном једнакошћу чланова римске заједнице – курије. У таквим условима, појединац не игра никакву улогу ван своје дужности у заједници: ако је војник, он душом и телом припада старешини; као земљорадник, он мора најбоље да искористи своју земљу у служби свога оца, а ако је отац породице он се стара о имању ма колико оно било мало. У почетку је тај најбитнији објекат правног система – земљиште, припадало целокупној римској заједници – курији, али се исто преносило у приватно власништво појединих породица. С обзиром на аграрни карактер тадашњег друштва, где је земљиште најзначајнија непокретна ствар, у складу са добрим је, све оно чиме се “одржава плодност земље, нада у богате жетве, стално обнављање рода, стабилност имања“.

Када су се **друштвене прилике измениле** и када су ратови постали редовна појава, (воде се или ради пљачке или ради освајања туђих територија), горе наведени утврђени ред бива озбиљно нарушен. Покоравањем околних народа, заживеће установа ропства. Вергилијеве речи из увода овог текста („...*ӣи Римљанину, мисли на то како да уйрављаиш народима своја царсйва...*“), налазе своју потврду у пракси. Није много од значаја то што је у почетку ропство било патријархалног карактера (због малог броја, робови су третирани као чланови породице), а касније, како су се робови бројчано повећавали, ропство поприма класични карактер. Као резултат запоседања нових територија и богаћења војних старешина и њихових породица, поред ропства, уследиће и унутрашња економска и класна диференцијација. Почетно јединство заједнице бива нарушено неједнаком расподелом ратног плена, што има за последицу имовинску неједнакост и стварање родовске аристократије. То ће изнедрити различите друштвене сталеже: *п̄атриције* (који чине родовску аристократију) и *п̄лебејце* (који су били ван ње). Иако су оба слоја били слободни, *п̄атрицији* су били повлашћени јер су имали основна грађанска права, док су плебејци били обесправљени, због чега су, пети и четврти век пре н. е. у знаку њихове борбе да се изједначе са патрицијима у социјалном, правном и економском погледу. Плебејци су захтевали да равноправно са патрицијима учествују у расподели ратног плена (то се првенствено односи на земљу стечену освајањима – *ager publicus*); да учествују у власти и да сви буду једнаки пред судом, односно да се на све исто закон примењује. Колика је подвојеност ова два друштвена сталежа, произилази и из околности да је та њихова подвојеност присутна и у религијској сфери.⁸

У првим вековима **републике** као резултат борбе плебејаца да се изједначе у правном положају с патрицијима, најпре су настали тзв. *сакрални закони* (*leges sacrae*). Плебејци су путем ових закона обезбеђивали јединство плебејске заједнице у настојањима да се промени однос снага.⁹ Претњом да ће трајно напустити град (*secessio plebis*) и да ће основати но-

⁸ Плебејци су имали своје сопствене богове (*Cerera, Liber, Libera*) и светилиште које се налазило изван самог града, у подножју Авентина; подигнуто је 493. пре н.е. по налогу светих књига пророчице Сибиле (*libri Sybillini*) како би се одобровољили богови у време тешке глади која је завладала градом. Видети опширније: Бујуклић Ж., *Форум Романум*, Београд, 2006, стр. 442.

⁹ Колективном заклетвом плебејци су се обавезали на поштовање *leges sacrae*, а свако ко би повредио ове законе (укључујући и патриције) проглашаван је за *homo sacer*. То значи да су такве личности стављане изван божанских и људских закона и могли су бити убијени од било кога, а њихова имовина је посвећивана боговима (*consecratio capitis et bonorum*). Санкција “препуштање освети повређеног божанства” погађала је не само оне који су се грубо огрешили о заједницу (повредиле су *leges sacrae*) и због тога су проглашене за *homo sacer*, већ и оне личности које су починиле тежак злочин.

во насеље на оближњем Светом брду – приморавали су патриције на уступке. Изборивши се да их заступају трибуни, положај плебејаца се знатно побољшао јер су плебејски трибуни постали недодирљиви и могли су да користе „право вета“ („забрањујем“). С правом се Робер Ж. Н. пита: „можемо ли да замислимо какву би опасноост таква опозиција представљала у нашим савременим демократијама“.¹⁰ Користећи средства која би се данас могла сврстати у средства „грађанске непослушности“ (подизање буна, претње иселењем из града Рима...), плебејци постепено успевају да се изборе за поједина грађанска права (без отвореног насиља и крвавих обрачуна): за сопствене магистратуре (*tribune plebis*), објављивање закона и право на улагање вета (*intercessio*), организовање посебних скупштина (*concilia plebis*), кодификовање дотадашњег обичајног права – *Закон два-наесет таблица* (*leges duodecim tabularum*) с којим отпочиње период тзв. писаног права (*ius scriptum*), право закључења брака (*ius conubii*) са патрицијима (*lex Canuleia* из 445. пре н.е.), укидање дужничког ропства (*lex Poetelia Papiria* из 326. пре н.е.), учествовање у свештеничким службама (*pontificies*) и патрицијским магистратурама (*magistratus*), признање опште важности одлука које су доношене на плебејским скупштинама (*concilia plebis*),¹¹ непосредан улазак трибуна у Сенат (*lex Atinia*, 149. пре н.е.)...

Не мислећи се са сталешком разликом, плебејци су успели да се изједначе са патрицијима, најпре у политичким, а потом и у осталим правима. И они постају привилеговани део слободног становништва коме посебну пажњу посвећује Гај (а касније и Јустинијан). Како је у римској држави право на живот, као основно људско право, имао само римски грађанин, појам човека и грађанина се допуњују. Истичући у свакој прилици „римски сам грађанин“ (*civis romanus sum*), Римљани су се посебно трудили да шире римско грађанство.¹² Од јавних права римски грађани имају активно

¹⁰ Робер Ж. Н., нав. дело, стр. 87.

¹¹ У изворима има дилема од када су по римској традицији одлуке плебејских скупштина (плебисцита) постале обавезне за све, дакле и за патриције, а не као до тада, само плебејце. По једнима то се догодило средином V века пре н.е., (наводно на основу *leges Valeriae Horatae*, из 449. године), док је по другима, то било тек 287. године пре н.е. на основу *lex Hortensia*.

¹² Римско грађанство се *смишљало* на неколико начина: рођењем (*ius sanguinis*) и прирођењем (*naturalisatio*). Рођење детета у браку римских грађана, није аутоматски доводило до стицања статуса римског грађанства. Најпре је у старом праву било неопходно да тек рођено дете, отац породице (*pater familias*) прихвати за своје. Након дискриминаторског односа према женској деци (јер је у почетку био обавезан да прихвати сву мушку децу, а само прворођену кћи), временом ће заживети правило да је отац породице морао да прихвати свако дете које се живо роди и које има људски облик. Прирођење (натурализација) је био начин да римско грађанство стекне и лице које није било рођено као римски грађанин. У зависности од тога ко је допуштао *натурализацију*, Римљани су разликовали *при-*

бирачко право које се састоји у праву гласа у комицијама (*ius suffragi*) и пасивно бирачко право - право да буде биран за магистрате (*ius honorum*) тј. право да буде биран за носиоца неке јавне функције, право служења у легијама, право учествовања у религијским свечаностима (право да изводе ауспиције и преузимају достојанство свештеника - *ius sacrorum*),¹³ право да се позивају на народ приликом кривичних процеса (*ius provocationis*). Римско грађанство имало је и своје *јривајино-јравно* значење и тицало се: права закључења римског брака (*ius conubii*)¹⁴ и право закључења послова по прописима римског имовинског права (*ius commercii*).¹⁵ *Ius conubii* су имали искључиво римски грађани и стари Латини (*Latini veteres*), уз ограничења за плебејце до *lex Canuleia* (445. год. пре н.е.), за грађане либертине у времену принципата, а за припаднике група везаних за занимања у посткласичном праву. *Ius commercii* се тиче: стицања права на својину и остала стварна права, право на ступање у облигационе односе, право да се може самостално располагати својом имовином за случај смрти, право да се буде наследник, право на заштиту неког свог угроженог права. Роб (*servus*) у највећем делу римске историје нема ни политичка (јавна) ни приватна права која има римски грађанин. Кажемо у највећем делу, јер ће се ситуација у вези са њима, временом донекле променити.

У периоду **републике**, уместо старе деобе људи на *јатрпције* и *јлебејце* имамо поделу људи (Римљана) на богату сенатску аристократију (*нобили*), *јлебејце* и *сељаке*. *Нобили* су потомци старе родовске аристократије

вајину и *јавну најурализацију*. Код *јривајине најурализације* – главни актери природјења били су патерфамилиаси путем усвојења лица *alieni iuris (adoptio)* и лица *sui iuris (adrogatio)*... као и путем ослобађања из ропства. Током републике се практиковала *јавна најурализације* где су римско грађанство додељивали својом одлуком државни органи (конзули, претори, управници провинција, принцепс, император).

¹³ Правни акти старог римског права, одликовали су се формализмом (изговарањем речи у свечаној форми “*per aes et libram*“, јавно у присуству петорице сведока и мерача са вагом –*libripens*-а), и магичним ритуалним обредима (гледање помоћу изнутрица животиња, узимање *auspicija* – утврђивање расположења богова, на пример, у тренутку када ступа на посвећено тле или када полази на пут или код закључења брака, на начин да се посматрају птице или небо; ти послови су одлагани за сутра уколико не постоје “срећне ауспиције“ (полети једна птица или се зачује једна реч која је “лош знак“). Околност да је улогу врача преузимао збор високих римских свештеника, само показује да је религиозни карактер квиричког права у директној вези са затвореношћу система који се односи само на римске грађане.

¹⁴ Ulpiani Reg. 5, 4.: “*Conubium habent cives Romani cum ciubus Romanis, cum Latinis autem te peregrinis ita, si concessum sit*”.

¹⁵ Посебно право римских грађана било је и право “на три имена“ (*tria nomina*) – лично име (*praenomen*), име генса (*nomen gentilicium*) и породично име (*cognomen*); после увођења територијалних трибуса, уз име је морало бити наведено и име трибуса, у циљу боље идентификације римских грађана.

(назив потиче од речи *nobilis*, што у преводу значи – *йлемений, уљедан, вишеї йоложаја*); основ њихове моћи је традиција. Из њихових редова се бирају чланови за сенат и друге политичке функције (судије и највиша свештеничка звања). Мада су у начелу високе државне функције биле доступне свима, практично су, због високих трошкова и издатака, до њих долазили само најбогатији слојеви. С обзиром на то да је обављање тих магистратура било услов за улазак у Сенат, сенаторски сталеж је стварно постао наследан за чланове који су потицали из породица нобила.

Слој плебејца се у периоду републике поделио на *еквестре* и *градски йлебс*. Еквестре ће изнедрити друштвени слој познат као коњаници, витезови, који је у периоду републике израстао у посебан друштвени слој.¹⁶ Друштвени слојеви нобили и еквестри се разликују по томе што се моћ нобила базирала на традицији, док је моћ еквестара почивала на богатству које им је отварало пут ка највишој власти. Еквестри (*ordo equester*) су били они способни и снажљиви плебејци који су успели да се (разним банкарским спекулацијама) кроз неколико генерација обогате и тиме сасвим одвоје од градског плебса. Њима је посебно погодовао развој трговине и занатства, и није им било испод части да се баве пословима који су били забрањени за припаднике сенаторског сталежа (прекоморском трговином, банкарством, закупом јавних радова и државних пореза...). Финансијски ојачан тај део плебејске популације све отвореније тражи од патриција да равноправно са њима учествује у „власти и привилегијама“. Обогаћени плебејци (*еквестри*) су се почели „повезивати са најмоћнијим патрицијским породицама“. Након Сулине диктатуре (80. година пре н.е.) који је безуспешно покушао да онемогући утицај еквестара (тако што је проскрипцијама десетковао тај друштвени слој) и да их лиши многих привилегије, дошло је до „примирија“ између сенатора и коњаника; то је било неизбежно јер су грађански рат и устанци робова довели у питање опстанак државе. Када су крајем републике из борбе нобила и еквестара, еквестри изашли као победници – император Август је дошао на власт као њихов кандидат (и плебсов). Изашавши као победник из крвавих сукоба којима је окончана *res publica*, Октавијан Август да би се реванширао еквестарима, приступа попуњавању Сената представницима тог сталежа, што је подигло њихов углед и моћ.¹⁷

¹⁶ Према реформи Сервија Тулија, грађани који су служили у војсци као коњаници, „вitezови“ (*equites*) имали су најскупље наоружање и опрему и били су разврстани у 18 центурија (чете од сто људи). Те чете витезова су по рангу стајале испред првог разреда, у који су улазили најбогатији грађани, који међутим нису поседовали коње па су са остала четири разреда чинили пешадију.

¹⁷ После Августа, привилегован положај у друштвеном и политичком животу еквестара се наставља доласком на власт Хадријана који наставља реформе започете у време Августа... Опширније: Бујуклић Ж.: *нав. дело*, стр. 258.

У време **принципата**, хијерархијски састав друштва ће бити обogaћен новим друштвеним слојем: сенаторским и чиновничким. Економски веома моћни и политички изузетно утицајани, еквестри су доспели до високих магистратура, јер је обављање неке од тих магистратура био основни предуслов за улазак у категорију нобила. Еквестри који израстају у праву „финансијску олигархију“ су временом стекли и друге привилегије које су биле недоступне сенаторима: могли су да буду поротне судије у кривичним споровима, што им је гарантовао један закон из 218. године пре н.е. (*lex Sempronia*). Август је дошавши на власт учинио нешто веома необично за то време. Очекивало се, наиме, да ће уништити нобиле. Десило се међутим, обрнуто: осим неколико сенаторских породица које је доиста уништио, остале је помагао и њихове редове попуњавао својим људима, богатим еквестрима. Тако је настао нови друштвени слој – *сенаторски*, који је био резервисан за најбогатије и привилеговане. Са највећим бројем еквестара („пословних људи“) десило се нешто сасвим друго: преузимајући улогу „принцепсових саветника за економске и финансијске послове“, временом су претворен у друштвени слој, који је био познат као *чиновнички* слој. Њима су попуњавана места у царској администрацији.

Од доба принципата (позног Царства) па надаље, становништво се све више разликује по социјалној, односно, сталешкој припадности, које је имало значајне последице и у погледу правног положаја појединих група. Друштво је јасно подељено на моћнике који су на власти *honestiores* (особе сенаторског или витешког сталежа, велики земљопоседници и високи царски и државни службеници) и нижи сталеж (*humiliores*) где су улазили: градски и сеоски плебс тј. мали земљопоседници, сељаци, колони.¹⁸ Наведени друштвени слојеви нису никада били затворени, што је имало за последицу то, да је промена материјалног стања могла да доведе до преласка из једног друштвеног слоја у други.

Сталешка разлика међу људима с почетка принципата, била је детерминијући фактор код одређивања „права човека“ и у **доминату**. И поред чињенице да од 212. године сви слободни људи добијају право римског грађанина,¹⁹ неспорно је да су и имућни римски грађани пред императо-

¹⁸ Ова подела је имала одраза у ситуацији одмеравања казни појединцима у кривичној и процесној материји. Тако су само припадницима нижих слојева друштва изрицане казне које су сматране нечасним (*смртна казна бацања дивљим зверима, њрибијања на крст, њтелесне казне...*); казне као што је на пример *ѡроѡнстѡ* погађале су само припаднике виших слојева. И код сведочења на суду, исказ припадника вишег слоја се сматрао веродостојнијим.

¹⁹ Каракала је те године (*Constitutio Antoniana*) право грађанства проширио на све становнике империје али се заборавља да је он то урадио због финансијских разлога, јер су сви били обавезни да плаћају наследну таксу и остале порезе. Каракала је најмање марио за право

ром и даље „бесправни“, као и роб. Поводом ограничења сталешке природе која је поставио Август својим законодавством, Улпијан је писао да је Јулијевим законом забрањено сенаторима и њиховим потомцима да закључују брак са ослобођеницама (либертинкама).²⁰ Разлог за такву забрану у многи романисти виде у тежњи императора Августа да сачува римско-латински елемент у вишим слојевима друштва, тј. да грађане сачува од „прилива туђе ропске крви“. Колико поменити император инсистира на сталешкој разлици при закључењу брака, јасно је из одредби закона *Lex Julia et Papia Poppaea* где је предвиђено да у слободи рођена лица нису требала да закључе брак са извесним „нечасним женама“ (*mulieres infames, feminae probrosae*); у ту категорију жена спадале су: глумице, подводачице, прељубнице, проститутке, ослобођенице.²¹ Тек ће у време Јустинијана (527–565) бити дозвољено закључење брака бившим глумицама и њиховим кћерима са припадницима највишег сталежа.²² Тај његов поступак може да

грађанства свих слободних људи, већ је вапио за новцем да би имао чиме да“подмићује своју војску и исплаћује прекомерне трошкове“ које је изискивала његов опстанак на власти.

²⁰ Ulpiani Reg. 13, 1–2: „*Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem librique eorum libertinas...*“.

²¹ Август је најпре покушао да свим, у слободи рођеним лицима, забрани закључење брака са либертинима. Када тај покушај није успео, император Август је донео закон (*lex Iulia*) који се заснивао на сталешкој разлици која постаје сметња за закључење брака. Забрањено је било сенаторима да закључују брак са ослобођеницама (либертинкама) и лицима глумачке професије. Забрана закључења брака подразумевала је и забрану веридбе. О томе Паул каже: “Сенатор и његов син, унук од сина, праунук рођен од (унука) синова, ма ко од њих био или буде, ниједан не може свесно и намерно узети за вереницу или супругу ослобођеницу, или ону која је сама или чији се отац или мајка баве глумачким позивом; нити сенаторова кћи, унука по сину или праунука по унуку синову, може с ослобођеником или са оним чији су се отац или мајка бавили глумачким позивом, свесно и намерно закључити веридбу или брак“ (Pauli Dig. 23, 2, 44: „...*ne quis eorum sponsam uxoremve sciens dolo malo habeto libertinam, aut eam, quae ipsa cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit; neve senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote filio nato nata libertino eive, qui ipse cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit, sponsa nuptave sciens dolo malo esto, neve quis eorum dolo malo sciens sponsam uxoremve eam habeto*“). Да би се брак припадника сенаторског реда са либертинком или са лицима глумачке професије, сматрао непостојећим по *lex Iulia*, било је потребно, како Паул каже, да је закључен *sciens dolo malo*, тј. да је закључен свесно и злонамерно (Pauli Dig. 23, 2, 44.). То значи да је сенатору било познато право стање ствари у погледу његове будуће супруге и да ни у ком случају није било речи о заблуди.

²² С. 5, 4, 23. 3. Поменутој категорији жена олакшан је живот и много пре, у време владавине Јустина; он је наине допустио глумици која је престала да се бави глумом и њеној кћери, као и кћери умрле глумице – да закључе брак, уз услов да за то добије одобрење императора (С. 5, 4, 23.). Јустинијан је и овом приликом показао да је био модернијих схватања од својих претходника, јер је 534. године укинуо захтев за одобрењем императора (С.1, 4, 33, 1–2; С. 5, 4, 29). Од тада бивше глумице, њихове кћерке и кћерке покојне глумице могу да закључују брак како са „либертинима“, као и са слободно рођенима, па и с онима који заузимају и највиши друштвени положај (С. 1, 4, 33, 2).

послужи као још један доказ, како се у римском друштву круг брачних сметњи и забрана одређивао према потребама и интересима римских владара. Јустинијан је укинуо и дејство Јулијевог закона за припаднике високих друштвених редова, којим је било забрањено сенаторима и њиховим потомцима да закључују брак са особама које воде нечастан живот или се баве понижавајућим занимањем. Позадина свега тога, била је намера Јустинијана да се ожени Теодором, познатом куртизаном Константинопоља, чије порекло је и није баш препоручивало за царицу.²³

У **доминату**, услед унутрашње кризе и спољашњих фактора (најезде варвара) као и услед утицаја хришћанства,²⁴ наставља се са формирањем нових модела сталежа чиме се настављају ограничења правне способности римског грађанина у оквиру јавног права. Поред царских службеника који у периоду домината постају веома битан део бирократизоване државне управе, нови сталежи се формирају према вероисповести, са преласком у колонију...; Хришћанска црква није правила разлику између слободних и неслободних људи, али јесте између верника и неверника, што значи да је право грађанства, у смислу „права човека“ зависило од тога којој вери неко припада. Тако да сви они који нису били хришћани (Јевреји, пагани...) нису имали право грађанства.

Положај **робова** у римској држави је још један показатељ разлике у динамици развоја појединих римских установа, па и установе ропства: од „члана породице“ у време патријархалног ропства, робови постају „објект“ права („оруђа за рад“), да би временом доживели да им се призна имовинско правна способност. Недостатак *ius conubii* имао је за последицу да се веза коју би робови и робиње заснивали међусобно или са слободним лицем, правно није сматрала браком (*nulum matrimonium*); на ту везу се гледало као на чисто фактички однос који је имао и посебан назив – *contubernium*.²⁵ Контубернијум, заједно са *конкубинатом* („дивљим“ браком) Римљани су сврставали у „толерисане полне везе сличне браку“; толерисали су њихово постојање јер нису имали начина да спрече њихово закључење. Дуго времена се није могао закључити брак између римских грађана и ли-

²³ Она је према Прокопију имала најниже могуће порекло: „родила се у циркусу, где јој је отац био слуга, а она се касније бавила свим и свачим, између осталог, била је и чувена куртизана Константинопоља“.

²⁴ Када се појавило, хришћанство је било покрет угњетених; то је најпре била религија робова, ослобођеника, сиромаха и бесправних народа које је Рим подјармио и расељавао. Хришћанство је проповедало да предстоји ослобођење од беде и ропства и то ослобођење предстоји у животу на „оном свету“... Хришћанство је доживело да од прогоњене религије постане једино важећа религија.

²⁵ Pauli Sent. 2, 19, 6: „*Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest*“

бертина (ослобођених робова); сматрало се да „лице које би изгубило статус роба, са променом статуса није стицало *ius conubii*“.

Побољшање положаја робова, започето још у периоду републике (чијем су паду допринеле између осталог и побуне робова), наставља се у принципату када престају велика освајања, што је проузроковало смањење прилива робова. Патерфамилиас дозвољава потчињеним лицима (па и робовима) да учествују у привредном саобраћају и тиме им признаје имовинско правну способност. Додељује им се пекулиј, што је имало за последицу, њихову заинтересованост за резултате свог рада. Ограничава се право господара да располаже животом роба, као и право на тешка кажњавања робова. Господар роба поред тога што га није смео безразложно убити, није га смео ни малтретирати, јер у супротном, морао га је отуђити. Половином првог века су већ забележени случајеви да се робинја са троје деце ослобађала радне обавезе, а она која роди и четврто дете, постајала је слободна. Усталила се пракса да се све више робова пушта на слободу. За разлику од старог права (који познаје неколико облика ослобађања из статуса ропства - *manumissio censu, testament, vindicta*), у класичном периоду, грађанство су добијали само ослобођеници при чијем су ослобађању поштовани посебни закони донети у време Августа, како би се спречило прекомерно ослобађање робова - *lex Fufia Caninia* и *lex Aelia Sentia*. Први закон је ограничавао господара роба у броју робова које је могао ослободити, а други закон је прописивао услове којих су се господари робова морали придржавати, уколико су желели да ослобођени робови стекну статус грађанства.²⁶ Закон Елија Сенција је предвиђао да робови млађи од тридесет година, ослобођени и претворени у Латине, уколико би се оженили римском грађанком, или Латинком или женом са њиховим статусом и ако добију сина, па о томе посведочи најмање седам сведока – пунолетних римских грађана, имају право када им син напуни годину дана, да изађу пред надлежни орган (претора или управника провинције) који ће им доделити римско грађанство.²⁷ У посткласичном праву, полна веза робова добила је извесно признање: уведена је забрана продаје робова који су живели у контубернијуму, на разне стране и разним господарима (*separation dura*), као и

²⁶ Gai Inst. 1, 17. По закону Елија Сенција (*lex Aelia Sentia* је донет 4. године н.е.), роб је ослобађањем могао да постане римски грађанин уколико испуни три услова: да је старији од тридесет година, да је имао господара по квиритском праву и да је ослобођен ваљаном манумисијом (било путем штапића – *vindicta*, било уписом у цензорске књиге било на основу тестаментa). Уколико један од ових услова није био испуњен, такав роб није постајао римски грађанин већ Латин Јунијан. Преузето из Гајевих Институција које је превео Становевић О., Београд, 1982, стр. 35.

²⁷ Gai Inst. 1, 29. Становевић О., нав. дело, стр. 39.

забрањена полне везе блиских сродника међу робовима (*cognatio servilis*).²⁸ Сенекине речи: „Он је роб. Наравно, он је човек“, стварају нову свест о положају робова; ван разума је, односно, нерационално је, одузимање сваког права робовима. Њихов бољи положај иницираће и хишћанска црква, тако да држава почиње да гледа на робове као на своје поданике.

Од IV века н.е., када отпочиње феудализација римског друштва, робови се масовно претварају у *колоне* (*colonus*). Колони (бивши робови али и беземљаша) добијају посебан правни, економски и социјални положај као непосредни произвођачи, који трајно и наследно обрађују земљиште велепоседника. По свом правном положају, „колон у посткласичном периоду развоја римског друштва је слободан човек, с очинском влашћу, римски грађанин; иако у начелу слободан човек (*ingenuus*), колон је тиме што је везан за земљу коју није могао да напусти – добијао статус полуслободног човека.²⁹ По положају на „средини између роба и слободног човека“, колон је могао, заједно са земљиштем које обрађује, да буде отуђен и уступљен другом власнику. Поред обавезе да за коришћење земљишне парцеле, власнику плаћа у природи одређен део производа, колон је био ограничен у још неким правима: није могао да закључи брак са слободном грађанком, „а од V века и са било којом, ако није становала на подручју истог властелинства“.³⁰

У вези са установом ропства, Римљани знају и за установу *ius postliminii*.³¹ То је право римског грађанина који је пао у заробљеништво и постао роб, да поново – ако се врати на римско подручје и тако постане слободан – стекне сва права која је раније имао. То, међутим, није важило за брак и посед, јер се узимало да су то фактичка стања која је заробљавање прекинуло. Уколико би заробљеник умро у ропству, узимало се као да је умро у тренутку заробљавања, дакле као слободан човек. Та околност је посебно била важна код наслеђивања, па уколико је требало проценити ваљаност сачињеног тестамена, односно, уколико је требало одредити круг наследника - та питања су решавана као и за остале грађане.

²⁸ Inst. 3.6.10.

²⁹ Први акт о везивању колона за земљу се везује за Константина и његову конституцију из 322. године н.е. (C.Th. 5, 17, 1.). Видети опширније: Ромац А., *Речник римској права*, Загреб, 1975. стр. 111.

³⁰ Ромац А., нав. дело, стр. 112.

³¹ Dig. 49, 15. Овом установом је могао сваки римски грађанин (уколико није због извршеног кривичног дела изгубио грађанство), да тражи повраћај статуса римског грађанина То из разлога што се полазило се од тога да је „власт оца привремено обуствљена на основу *ius postliminii*, уколико је син или унук пао у ропство“: *Ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspensio esse.*

2. Трагање за коренима „права човека“

Иако су „права човека“ у римским околностима резервисана само за римске грађане, у трагањима за коренима „права човека“, као унутрашње ствари римске државе - полиса, немогуће је не дотаћи се античких времена.³² Учења софиста, Сократа, Платона и Аристотела у појму „човека“ виде једно од темељних демократских појмова. Они су проучавајући једини облик владавине у Грчкој, током четвртог века пре н.е. – демократију, дали „идејни нацрт за образовање једног новог и савршеног полиса“. И поред познате околности да демократија није тријумфовала свуда у Грчкој (у неким државама је владала *олигархија* - мањина најбогатијих и најутицајнијих људи, а у неким *тиранија* - где је сву власт имао један човек, ослоњен на најамничку војску)³³ - античке демократије су биле узор слободи и напретку, посвећивале су мање или више пажњу положају и правима њихових носилаца, без којих они то не би могли да буду.³⁴ Софисти су своја проучавања усресређивали на човека, друштво и државу; по њима је човек мерило свих ствари. Под њиховим утицајем развиће се и низ филозофских школа којима је заједничко између осталог и то да су „сви тражили прихватљиве одговоре на замршена питања“. Римљани су преузевши низ грчких филозофских идеја, истовремено преузели и њихова разматрања и напомене о природном праву.³⁵

И поред тога што је грчка демократија критикована од учених људи и мислилаца који су доказивали да то није била демократија за све грађане, јер има институција које то потврђују (ропство, изоловање жена, *осиракизам*³⁶ и др.) - идеје које заступају Сократ,³⁷ затим његов ученик Платон и

³² То из разлога „што нико не може да схвати садашњост док не стекне јасан појам о еволуцији цивилизације у античком добу; при томе треба нагласити да је грчка цивилизација постала светска само захваљујући поновном и дуготрајном додиру са источним културама (Египат, Месопотамија, Персија...) након што је Александар Велики освојио Исток, и да је ту исту цивилизацију као своју прихватио Запад, а то значи савремена Европа, једноставно зато што ју је у целости преузела Италија која је ову цивилизацију у њеном римском облику учинила приступачном деловима античког света које је римска империја обједињавала са циљем да им обезбеди цивилизован живот...“Ростовцев М.: *Историја старог света*, Београд, 2004, стр.28

³³ Видети опширније: Ростовцев М., нав. дело, стр. 147.

³⁴ Аврамовић С.: *Темељи модерне демократије у „Старој грчка башићина“*, Београд, 1989, стр. 13-22.

³⁵ Маленица А., *Римско право*, Нови Сад, 2008, стр. 134.

³⁶ *Проџонство* (*aquae et ignis interdictio*) као мера кажњавања појединих лица у Риму, има сличности са мером кажњавања познату као „осиракизам“, а коју су увели у Атини Клистен (или Солон). То је била осуда истакнутих људи на „часно“ прогонство на период од 10 година, уколико се посумњало да би поједини спретни политичари могли увести „тиранију“. Овде треба подсетити да израз „тиранија“ у Атинској Грчкој нема исто значење као данас. „Тиранин“ је био владар који је на власт дошао недемократским путем. У грчким градовима власт тиранина је била често уперена против аристократије и у интересу ширих слојева људи. У вези са казненом мером „прогонства“ из заједнице, најпре се на

Аристотел (који каже да „људи нису нипошто по природи једнаки, већ се једни рађају да буду робови, а други да им буду господари“) – нашле су погодно тло у римском друштву. Већ смо у уводу овог рада напоменули да и Гај, разматрајући појам „права човека“, у првој књизи Институција, наглашава да се основна подела људи базира на томе да ли су они слободни или робови. Иако су римски правници – стоичари, под утицајем грчких схватања „природних закона“, подржавали природна права: право слободе говора (*isogoria*) и право једнакости пред законом (*isonomia*), треба подсетити да ни римска демократија није оно што се под њом данас подразумева. Кратак осврт на односе који владају међу грађанима као и на процес избора, недвосмислено нас уверавају да још од II века пре н.е., све почива на новцу и непотизму. Прављење каријере или напредовање у оквиру институција било је резервисано за малобројне. Право гласа, које омогућује учешће у власти и дефинише пуни грађански статус, имали су само слободни римски грађани, али опет не сви...Није била без значаја и пракса да ко има иза себе подршку финансијских моћника тај је стицао војну превласт и излазио је као победник из крвавих сукоба. Подела људи на „слободне“ и „робове“, трајаће све до X-ог века, када ће је заменити подела на војнике (*militēs*) и сељаци (*rustici*).³⁸

3. Корени идеје о „људским правима“

Неспорно је да и идеја о „људским правима“ иако је новијег датума, води порекло још од грчких схватања „природних закона“,³⁹ посебно од

скуптине (*еклезиа*) одлучивало да ли има грађанина који би могао да угрози демократију, а потом су тајним гласањем, путем уписивања на глинени цреп (*осиракон*) имена, чланови скупштине одлучивали кога ће протерати на 10 година. Било је потребно да најмање 6000 људи напише име неког грађанина, да би он био протеран. Дешавало се да најбољи Атињанин буде жртва ове мере...Видети опширније: Станојевић О., *Историја политичких и правних институција*, Београд, 1988, стр. 100.

³⁷ Сократ је био један од оних учених људи који су увиђали слабости грчке демократије. Позивао је људе „да упознају сами себе“ како би боље живели као појединци, као чланови ужих заједница па и на крају као чланови државе. То његово залагање га је на крају коштало главе: осуђен је на смрт, а на душу му је стављено „да не верује у богове које признаје држава и да квари омладину“.

³⁸ Према тој подели постојали су они (у суштини малобројни) који су имали привилегију да носе оружје и да се боре, због чега су били изузети од терета уобичајених намета, и они (већина световних људи) од којих се очекивао напор у области производње који ће задовољити њихове сопствене ограничене потребе, али и мало веће и префињеније потребе оних који су имали привилегију од плодова њиховог рада.

³⁹ Грчки мислиоци су рано схватили да постоје поред специфичних правила за сваки полис и она правила која су заједничка свима; заједничка правила темеље се на разуму и природи. Ту је и незаобилазни Аристотел који је указивао да оно што је по природи праведно није увек праведно и са становишта права. Стоици су такође расправљали о природном праву и под тим су подразумевали право које је у складу са човековим разумом.

стоичара које је привукла врлина у људској активности: владање самим собом, умереност (уздржавање од луксуза), правда, храброст... Ове и сличне идеје о „људским правима“ су најпре прихватили римски правници стоичари који заступају становиште да право произилази из природе (и да је због тога заједничко свим људима); основ морала је усклађивање са природом. Сам израз *virtus* преводи се као способност да се неко понаша као човек (*vir*) по правди и правичности; да се понаша „људски“. С проширењем „идеје људскости човека, ширила се и демократија“.⁴⁰ А демократија је незамислива без „права човека“ и „људских права“ чији је пут кодификације био веома дуг.

Без обзира на непролазне вредности античких тековина, идеја да „људска права“ потичу од схватања „о урођеном човековом достојанству“, из кога проистичу нека основна и неotuђива права и слободе, које никаква власт не дарује или може да одузме - наћи ће погодан тло за даље разраде у главама средњовековних хришћанских мислилаца из XI века (Грацијан) и из XIII века (Тома Аквински). Они обавезујућу снагу „природних закона“ налазе у Божијој вољи; право које је дао Бог, представља природно право. Грацијан изједначава природно право са божанским правом које је људима дато у Старом и Новом завету; Св. Тома Аквински пише да постоји „непроменљиво право божанског разума;“ Тома Аквински даље каже да се посредством природног права „чува све оно што појединац дугује Богу и испуњава се све оно чему је природа научила сва жива бића“.⁴¹ Ово његово мишљење полази од Улпијановог схватања природног права преузето од Целза и оно гласи да „је право вештина проналажења решења која су добра и правична (*ius est ars et boni et aequi*) и за појединца и за заједницу којој он припада.

Хришћански Запад између XI и XV века живи у уверењу „да постоји универзални и вечити људски модел који је дефинисала религија, кроз теологију као највиши израз науке о вери“. С „вером је све почињало и све се завршавало“. Први документ са непосредним гаранцијама права човека у складу са тадашњим приликама јесте *Magna carta libertateum* (*Велика њовеља слободне Енглеске*) коју је 1215 године обнародовао краљ Јован Без Земље. У основи то је типичан феудални документ о правима и обавезама вазала, који нема непосредне везе са модерним схватањем демократије и људских права.⁴² Краљ Јован након што је најпре подарио вечну слободу цркви, подарио је „многе слободе свим слободним људима краљевства и

⁴⁰ Захаријевић А., нав. дело, стр. 115.

⁴¹ Видети опширније: Маленица А., нав. дело, стр. 134.

⁴² Аврамовић С. – Станимировић В., *Упоредна људска традиција*, Београд, 2007, стр. 218.

то заувек“; „по значају сматра се да *Велика повеља* превазилази оквире енглеске државности и време у коме је настала; она је одраз државотворних аката уопште целог средњег века“.⁴³ Треба подсетити да је ова повеља надживела векове и „данас је део позитивног права Енглеске“.

У XVI и XVII веку захваљујући великим мислиоцима и њиховим бројним открићима у природним наукама (то је време Галилеја, Њутна, Коперника и Декарта), отпочиње период рационализма и просвећеног апсолутизма. То је време ослобађања људске мисли од теолошке доминације, што има за последицу да се и међу црквеним мислиоцима јављају неке нове идеје, које примат над Божијом вољом виде у човечјем разуму. Заживело је уверење да „човек разумом може да проникне у суштину свих ствари“. Разум и резонување проглашавају се универзалним методом научног истраживања, па ренесансни покрет бива замењен новим - рационалним. Рађа се идеја да и на подручју права постоје „природни закони“, које као универзалне и непроменљиве треба само открити. На том путу се полази од различитих полазишта. Једни полазе од Бога, други од самог човека у коме виде или егоисту или пуног врлина, док трећи (као на пример Хобс) полазе од „дивљег света природе“ у коме су људи слободни и једнаки и у коме сваки појединац због своје егоистичне природе ратује са свима другима (*Homo homini lupus* - „човек је човеку вук“); у таквој ситуацији човек има природно право да употреби силу како би одбранио свој живот.⁴⁴ Поједини романисти⁴⁵, то Хобсово становиште о праву на употребу силе повезују са Флорентиновим фрагментом у првој књизи Дигеста: „Ми смо дужни да одбијемо насиље и свако поступање које није у складу са правом, како би смо заштитили свој физички интегритет (тело).“⁴⁶ Холанђанин Хуго Гроциус (1583-1645) сматра да поред несавршеног, позитивног права у коме народ живи, постоји и савршено право, разумом дато (природно право). „Следећи начело разума, народ има право да се побуни против несавршеног права“.⁴⁷ Наведене идеје су брзо прихваћене у круговима грађанског staleжа (трговаца и банкара) који се нису мирили са постојећим ста-

⁴³ Аврамовић С.: *Magna carta libertatem*, у *Темељи модерне демократије*, Београд, 1989, стр. 47.

⁴⁴ У ситуацији где је „човек човеку вук“ и где је свако угрожен, разум тера човека, по Хобсу, да се мирним путем реши сваки сукоб међу људима. Мир, а не рат је „за сваког појединца највеће добро“. То је један природни закон који је као опште право пронађен разумом, „које човеку забрањује да чини оно што уништава његов живот“ и он је основ за успостављање мира и човековог живота у друштву.

⁴⁵ Маленица А. *нав. дело*, стр. 135.

⁴⁶ *Florentinus libro primo institutionem ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur...*

⁴⁷ Станојевић О. – Станковић Е.: *Савремени љравни системи*, Крагујевац, 2010, стр. 17.

њем у друштву. Природна права ће „постати главно оружје грађанског ста- лежа за обарање феудалног поретка“.⁴⁸ Кренуле су револуције, најпре у Хо- ландији, потом у Енглеској, Француској и другим земљама. Резултат је био доношење низа грађанских закона који су се ослањали на римско право и идеје Хуга Гроција. На установу ропства се не гледа благонаклоно јер се по- лази од тога да се људи рађају слободни, да имају слободу кретања, право на срећу, право на приватну својину; државом треба да влада народ преко представника које сам изабере; у држави се мора извршити подела власти на извршну, судску и законодавну (за шта се залагао Монтескје) и др.

Иако је у средњем веку – слобода највиша вредност, покретач многих човекових побуна, тек ће под великим утицајем политичке мисли либерал- не буржоазije, слободе и права човека бити потпуније обликовани. Крај XVII и почетак XVIII века коначно ставља појединца у први план. У њему се види одлучујући чинилац нових односа и економских и друштвених преображаја. Тада су коначно утемељена бројна начела пресудна за савре- мене творевине у области коришћења и заштите права човека и владавине права. Не одступајући од идеје да природна права (међу којима је прво и основно, „право на живот“) човек стиче рођењем, у време настајања гра- ђанског друштва током XVII и XVIII века донети су документи чији су са- држај „људска права“. У та документа су записана природна права човека и његов однос са државом. Ту је незаобилазни *Habeas Corpus Act* (Закон који проглашава права и слободе поданика и који одређује наслеђе кру- не).⁴⁹ Овај документ о правима човека у англосаксонском праву донет 1679 године, у енглеском парламенту више пута је допуњаван. Основна начела овог акта којим се извршна власт ставља делом под контролишу судске власти, своде се на забрану незаконитог хапшења без судског нало- га, забрану дуготрајног задржавања у затвору без уверљивих доказа о кри- вици, на заштиту човека од малтретирања у истрази и изнуђеног признања и друга права којима се гарантује неповредивост личних слобода пред по- лицијом и судом.⁵⁰ Једна од важнијих допуна овог акта догодила се када је

⁴⁸ Станојевић О. – Станковић Е.: нав. дело, стр. 143.

⁴⁹ Овај акт је гарантујући “неповредивост личних слобода“, надживео векове и њего- ве одредбе из укупно 20 чланова, послужиле су као основ савременом казненом праву. Од- редбе поменутог Зборника “утиру пут ка заштити од политичке самовоље и полицијских и судских злоупотреба које су и највећа претња човековим правима и слободама; са овим за- коном започиње практично уставно уређење питања права и слобода грађана, уместо поје- диначних докумената“. Преузето од: Васиљевић В., *Права човека између њолијике и њрава* у Зборнику *Права човека*, Београд, 1991, стр. 12.

⁵⁰ Овим актом једино је судски орган, а не полицијски надлежан да одлучи има ли основа да једно лице буде лишено слободе. У ситуацији када полицијски орган не може да чека судски налог (због могућности бекства, уклањања трагова кривичног дела...) закон

енглески парламент 1689 године донео *Повељу о њравима* (познатију као *Бил о њравима*); тај акт се сматра „једним од првих докумената који уставноуљавају људска права“. Не прекидајући са превођењем природних права у тадашња позитивна права, додато је још право сваког човека, оптуженог за кривично дело, на поштено и јавно суђење пред поротом. Укинуте су претеране кауције за ухапшеног и свирепе и неуобичајене казне. 1816. године *Habeas corpus act* је проширен и на грађански терен: забрањено је да муж држи жену затворену, родитељ децу, забрањено је држање робова у Енглеској.⁵¹

Ослобођење северноамеричких колонија од енглеске власти и успостављање државности, означено је *Декларацијом о независности САД*, коју је 13 држава Америке усвојило на конгресу 4. јула 1776. Њен творац Томас Џеферсон био је под великим утицајем идеја које су заступали поборници природног права, пре свих Џон Лока (који се сматра родоочелником „људских права“) и Ж.Ж. Русоа.⁵² Америчка Декларација о независности је у преамбули истакла да су „сви људи рођени једнаки, да им је творац подарио извесна неотуђива права, међу којима је право на живот, слободу и трагање за срећом“. Занимљиво је да није убачен став о приватној својини као природном праву, нити став којим се забрањује ропство, како би се удовољило јужним колонијама, где је ропство још увек важећа категорија; сам Џеферсон је поседовао робове до своје смрти.

Француска буржоаска револуција је изнедрила *Декларацију њрава чо века и ѡрађанина* (26 август 1789), која почива такође на учењу школе природног права. Неспорно је да су поменути документом „ударени темељи модерне демократије и правне државе“, али треба подсетити да Француска у то доба још увек има своје афричке колоније; након што је 1794. године ропство укинуто, оно бива поново успостављено у доба Наполеона (1801). Робовима-становницима колонија и досељеницима из Африке, посебним законом се забрањује да имају својину, јер су они сами нечија својина;

предвиђа стриктне услове под којима се неко лишава слободе без судског налога... Видети опширније: Аврамовић С. - Станимировић В., нав. дело, стр. 219 – 221.

⁵¹ Аврамовић С. – Станимировић В.: нав. дело, стр.222.

⁵² Филозоф из XVII века *Џон Лок*, у својим излагањима о природном праву полази од идеје да је оно присутно у људској заједници од најранијих дана њеног постојања када су сви људи слободни и једнаки. Доказујући да људи имају природно право на живот, слободу и својину, с правом се сматра родоочелником “људских права“. *Монтиескје* је доказивао да је природно право претходило друштвеном стању и да је оно супериорније од оног стања које је установљено религијом и државом. *Ж. Ж. Русо* је под утицајем просветитељских идеја тврдио да је човек у првобитном дивљаштву живео изоловано, да је био пун врлина и да су га у његовом деловању покретала два инстинкта која претходе разуму: инстинкт самоодржања и инстинкт самоосећања.

својина оног ко се сматра „човеком“ (под којим се подразумевао француски грађанин). Иако је донета под снажаним утицајем *Америчке Декларације о независности*, за разлику од ње, Француска Декларација „поставља опште принципе и начела, базиране на разуму“. У њеном тексту у вези са правима човека каже се да су: „људи рођени слободни и остају слободни са једнаким правима“: „сврха свих политичких удруживања је очување природних и неотуђивих права човека: слобода, својина, сигурност и супростављање насиљу“. Одређујући границе људске слободе, наводи се да се „слобода састоји у могућности да се чини све оно што не шкоди другоме... обухвата право говора, слободу штампе, слободу вероисповести и слободу од произвољног хапшења“ (чл. 4). У вези са законом каже се да „закон има право да забрани само радње штетне за друштво...“ (чл. 5); „...сви грађани имају право да лично или преко својих представника учествују у доношењу закона: закон мора бити исти за све, било да штити, било да кажњава“. Пошто су сви грађани једнаки пред законом... доступна су им сва достојанства, места и јавне службе, према њиховим способностима, без обзира на било какву разлику, осим оне која се тиче њихових врлина и талената“ (чл. 6). У чл. 7 постављени су основни принципи модерног кривичног права кроз начело: „да нико не може бити оптужен, ухапшен или задржан за дело које није унапред прописано законом (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), и кроз начело да нико није крив док му се кривица не докаже (познато начело презумпције невиности) у чл. 9. Од осталих права гарантује се право на слободу вероисповести, слободу мисли, говора и штампе, као и право својине које је неповредиво и свето (чл. 17).

Када су након буржоаских револуција у Европи почеле да ничу националне државе, свака од њих је постала прича за себе. Заједничко право које се темељило на реципираном римском праву и канонском праву, више није имало ранији утицај.⁵³ Под утицајем историјскоправне школе која је инсистирала на специфичностима сваког народа (посебан језик, посебна култура, па и посебно право), државе доносе своје законе који су носили печат сваког народа понаособ. У истицању својих особености посебно су предњачили тоталитарни режими у Русији, Италији и Немачкој. У Русији је 1917. донета *Декларација њрава народа Русије*, а 1918. *Декларација њрава радној и експлоатисаној народа*.⁵⁴ Овим поли-

⁵³ Станојевић О. – Станковић Е.: нав. дело, стр. 19.

⁵⁴ Декларацијом из 1917 године коју су потписали Лењин и Стаљин прописана су четири начела којима ће све у држави Русији бити подређено: равноправност и сувереност народа, право народа на самоопредељење до отцепљења и стварања самосталних држава, укидање национално-религијских привилегија и ограничења, слободан развој националних мањина и етничких група (Видети опширније: *Темељи модерне демократије*, Београд, 1987, стр. 446-447). Овом другом Декларацијом из 1918. године, чији највећи број одредби

тичко-идеолошким актима, отпочеће „један својеврстан поступак кршења права и слобода човека и грађанина у име заштите тих права и слобода у тоталитаризму система социјалистичког типа“.⁵⁵ Да зло буде веће, такво понашање власти (којој је све дозвољено, попут „бога и господара“ - *dominus et deus*) наставиће се у периоду након другог светског рата, до шездесетих година. Човек је предмет немилосрдног злостављања; да би опстао мора беспоговорно да слуша. И онда када је 1936. године СССР добио устав (тзв. Стаљинов устав), иако је обиловао скалом људских слобода, то су биле само пуке декларације које са стварношћу тога доба нису имале никакве везе. А стварност је била и даље језива по питању права човека: хапшења, суђења без закона, и концентрациони логори били су свакодневица.⁵⁶

И тоталитарни режими у Италији у периоду од 1927. године и у Немачкој 1933. године, остаће запамћени по грубом кршењу људских права и слобода човека. Забраном слободе мишљења, политичког окупљања и изјашњавања - претила је опасност да фашистички режими тих земаља униште највредније тековине цивилизованог света. Посебно је било страшно то што су нацистички планови подразумевали уништавање читавих група народа и живот само за „изабране“ народе који припадају аријевској раси.

је и унет у Устав РСФСР из 1918., најпре је укинута приватна својина на земљи (до тада неприкосновено природно право). Земља прелази у својину државе као и банке које су до тада биле у приватном власништву. Да би се обезбедила “планска привреда“, уведена је “општа радна обавеза“ како би се уништио “паразитски слој“ у који улазе, до тада имућни људи (В. Васиљевић, нав. дело, стр.14). Нажалост, овакво уређење државе преузеће и друге социјалистичке европске државе, међу њима и ФНРЈ, која када је створена 1945. године, већ је била део совјетске интересне сфере. И на овим просторима све оне којима није био на срцу комунизам и ново друштвено уређење, али и “непослушне другове“, стизала је судбина проскрибованих људи који су добијали епитет “народног непријатеља“; претреси њихових кућа, затварање, масовна и тајна погубљења десетине хиљада људи, чак и без судске пресуде, постају редовна појава. “Народним непријатељима“ је конфискована приватна имовина, најчешће на ексклузивним локацијама, чији је једини грех био што су били имућни и “нису били одани тековинама народноослободилачке борбе“. Радило се о освети победника који је немилосрдно рушио све оно што је идеолошки означавано за стубове и носиоце старог режима. Кршећи основна људска права, желела се промена свести људи на најсвирепији начин.

⁵⁵ Васиљевић В.: нав. дело, стр. 14.

⁵⁶ Људи су хапшени и затварани у логоре, а да ни сами нису знали шта их је тамо довело. Чини нам се занимљивим један пример који наводи Станојевић О., на стр. 15 у цитираном делу. “Радило се о једном угледном директору предузећа у СССР –у, који иако је био дисциплинован члан партије ипак се обрео у логору. Када су после Хрушчова и његовог чувеног *џајноџ* реферата о култу личности, строга правила мало попустила, несрећни директор се усудио да пита управника логора зашто је он затворен. Овај га је подсетио на један партијски конгрес на коме је Стаљин држао реферат, а он је био делегат. Узето му је за зло што је први престао да аплаудира када је друг Стаљин завршио говор.“

Питање геноцида на Јеврејима, било је део опште нацистичке политике „коначног решења јеврејског питања“.⁵⁷

4. Савремено поимање људских права

Након завршетка светских ратова (Првог и Другог) који су однели преко педесет милиона живота, било је јасно да је основно људско право „право на живот“, и те како угрожено. Становиште да су „људска права“, њихов положај и гаранције, као и однос појединца и државе - ствар унутрашњег права сваке државе, владало је све до II светског рата. Када се увидело да државе првобитним идејама о правима човека и грађанина, нису успеле да уреде односе унутар својих земаља, на начин којим би се обезбедила стабилност и избегли неспоразуми који угрожавају и опште интересе и интересе ужих друштвених група – интервенисала је међународна заједница. То је имало за последицу да се људска и грађанска права проширују и допуњују,⁵⁸ што је резултирало појављивањем универзалних и регионалних докумената који гарантују људска права. Универзални документ о људским правима је *Повеља Уједињених нација* из 1945. У том првом савременом кодификаторском акту, уведен је технички израз „права човека“. Након тога је резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација од 10. децембра 1948. „усвојена и прокламована“ *Универзална (ојшија) декларација о људским љавима*.⁵⁹ У њој је дат први целовит попис „права човека“ а тиме и „људских права“, „без обзира на пол, расу, боју коже, језик, вероисповест, политичка и друга уверења, национално и социјално порекло, својину, рођење или неки други статус“, на шта упућује чл.2. Универзални карактер људских права своди „права човека“ на „статус идеала“. Томе се прибегло из разлога што је то било лакше него конкретним делима (поступцима) обезбедити, да свако људско биће, самим тим што је људско биће, има право на живот, на слободу, безбедност личности; да се нико се не сме држати у ропству, нити подвргнути мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступку или кажњавању... и да свако има право да свуда буде признат као правни су-

⁵⁷ Отпочињањем Другог светског рата, Трећи рајх ће у Немачкој, али и у свим осталим деловима ратом захваћене Европе, имати оформљену организацију и одговарајући управни апарат за решавање „јеврејског питања“. Јевреји су пролазили пакао, где год су се нашли. Стављани су под специјалне расистичке прописе који су укључивали: попис, пријављивање имовине, присилни рад, масовна стрељања и логоре смрти са гасним коморама.

⁵⁸ Озбиљна пажња је посвећена: правилима ратовања (учесницима оружаних сукоба, који су заробљени, гарантује се достојанство и неопходна нега), спречавању и сузбијању трговине робљем, контроли производње и трговине наркотицима.

⁵⁹ Занимљиво је да је 48 држава гласило за резолуцију, ниједан против, а неколико држава је било уздржано - Југославија, (тада ФНРЈ), Саудијска Арабија, Јужна Африка и СССР.

бјект...⁶⁰ Нажалост, пракса ће показати да су наведена права за многе грађане била само утопија. Заборављало се и данас се често заборавља да „на основу природног закона људско биће има право да буде поштовано због саме чињенице што је човек“.

Након Универзалног документа о људским правима, очекивало се да се у оквиру ОУН донесе јединствени акт *Повеља о људским правима*. То се није десило из разлога што су се чланице ОУН поделиле око значаја појединих врста права. Умешала се политика и уместо јединственог документа, 1966. године донета су два документа: *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* и *Међународни пакт о грађанским и политичким правима*. Истовремено је усвојен и *Факултативни протокол који се односи на међународни пакт о грађанским и политичким правима*. Наведеним актима су „права човека“ пренесена у међународну надлежност, а не као до тада што су била у домену националне надлежности. Донети су многобројни међународни документи којима су уређена „права човека“ и у неким ужим подручјима, као што су питања заштите од ropства (укидање ropства и трговине робљем), забрана расне дискриминације и апартхејда, заштита права жене и детета, забрана геноцида, забрана насиља и понижавајућег положаја...⁶¹ Даљи допринос остваривању и заштити „права човека“ поред ширих регионалних кодификација⁶², дају и уже регионалне организације⁶³, као и многа удружења и савези најразличити-

⁶⁰ Даља листа савремених људских права, односно права сваког човека односи се на: поседовање својине, једнакост пред законом, правично и ефикасно непристрасно суђење; нико не сме бити произвољно хапшен, притворен или протеран; свако је невин док се не утврди кривица, начело легалитета у казном поступку, слобода кретања и избора становања, слободно напуштање земље и враћање у њу, право на једно држављанство, слобода склапања брака, слобода мисли и изражавања мишљења, право на социјално осигурање, остваривање привредних, друштвених и културних права, слободан избор занимања, правични и задовољавајући услови рада, заштита од незапослености, једнака плата за исти рад, правични и задовољавајући услови рада, образовање и ступање у синдикаат, право на школовање, право на стандард који гарантује здравље и благостање, учешће у културном животу заједнице, органичења и коришћења права на основу закона и поштовање истих права других...

⁶¹ Даље уже области у којима су третирана питања остваривања и заштите човека односила су се на заштиту појединаца у казном прогону и током извршења кривичних санкција, затим на заштиту жртава злочина, етиком лица која примењују закон и самосталношћу правосуђа. У вези са правом на живот, учињени су крупни кораци ка свођењу смртне казне у неопходне оквире за заштиту кључних интереса државе... Оп. цитат: Васиљевић В., нав. дело, стр. 21-22.

⁶² Поред ширих регионалних кодификација по питању права човека које су обављене у Европи, Америци и Африци усвојена је у Риму 1950 године *Конвенција о заштити људских права и основних слобода*.

⁶³ Од ужих регионалних организација, остваривању и заштити људских права посебан допринос дао је Европски савет у чијој организацији је одржана: Конференција о европској сарадњи и безбедности (са завршним актима из Хелсинкија и Беча), Конференција о људској

јих струка, као што су Међународна организација рада (МОП) и Међународни црвени крст и др.

Неспорно је да многи међународни документи разматају положај човека у свим сегментима друштва, с циљем унапређења заштите права човека, али се с правом констатује да „хиперпродукција међународних докумената о правима појединаца не значи сама по себи да је међународна заједница гарант тих права“.⁶⁴ Показало се да многе државе које су требале да примењују наведена документа, нису то чиниле због разних околности, тренутних интереса и односа снага. Посебно су се ауторитарни системи показали неспремним да се посвете унапређењу заштите права човека. С друге стране, данас често они (мисли се на међународну заједницу као „господаре света“) који проглашавају својим циљем бригу о људским правима – газе права великог броја људи у економски слабиим државама, које су постале жртве многих нереалних решења водећих политичара међународне заједнице. Сведоци смо да се у многим земљама уз подршку „западне демократије“, уз примену „двоструких аршина“, народ понижава, разбија и на мала врата, подводи под страну окупацију. Тужно је говорити о било каквим људским правима, када прво и основно људско право - „право на живот“ више не припада „човеку“, већ ономе ко је јачи и ко мора беспоговорно да се слуша пред претњом бруталним насиљем. То смо ми који живимо на овим просторима и те како осетили на својој кожи.⁶⁵

димензији KEBS-а у Копенхагену (са завршним документима са тог састанка). У организацији OЕСC-а, новембра 1990 године, донета је *Париска повеља за нову Европу*.

⁶⁴ Вукас Б., *Међународна заштитна права човека: триције расија*, у Зборник Правног Факултета у Загребу, бр. 5-6/ 1989, стр. 674.

⁶⁵ Када су током 1991. и 1992. године из југословенске федерације иступиле четири њене федералне јединице: Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Македонија, које постају независне и суверене државе, са историјске позорнице силази “друга” (тзв. “авнојевска”) Југославија. “Отцепљене” републике, као независне државе, признаје и међународна заједница. Албански националисти на Косову тада отворено траже да Косово и Метохија, иако покрајина, постану “Република Косово”. Србија и Црна Гора које се не слажу са тиме, одлучују да остану заједно и проглашавају СРЈ (Савезну Републику Југославију). Савет Безбедности у тој новој држави налази кривца за настали хаос и трагедију народа који се нашао у грађанском рату најнечовечијих размера. Крајем маја 1992. године СРЈ је кажњена од међународне заједнице посебним економским и политичким мерама – суспендована је из УН и других међународних организација. Уследила је нова одмазда када су чланице НАТО – пакта од 24. марта до 10. јуна 1999. године бомбардовале Југославију без сагласности ОУН. Здушно потпомогнути од међународне заједнице (посебно од САД-а), албански националисти и сепаратисти, фебруара 2008. организују референдум на коме су једнострано прогласили “независност Косова”. Ту “самосталност” је подржала међународна заједница за рад својих геостратешких интереса, увела протекторат и тиме одвојили од Србије 15% њене територије...

Закључак

Данас, бити човек, значи бити субјект права: имати способност да се буде носилац права и обавеза (бити власник или титулар стварних права, наследник...) као и способност да се буде вршилац права и обавеза (да се својом изјавом воље стиче и отуђује својина и друга стварна права, стиче и отуђује наслеђе, стичу и гасе дугови и потраживања...). У римском друштву, наведене способности имао је само ограничен број људи, и поред тога што су римски правници истицали да је „право створено због људи“.⁶⁶ Поред наведених приватних права, данас сваки човек има и јавна права: да бира и да буде биран за неку од функција у јавном животу. Тај вид демократије је у Риму био само теоријски, с обзиром да у пракси њиме нису могли да се користе сви грађани.

Појам „човек“ практично улази у употребу тек у просветитељско доба када постаје један од темељних демократских појмова. „Човек“ из Француске *„Декларације о њравима човека и њрађанина“* из 1789. године и „човек“ из касније (након века и по) *„Универзалне декларацији о људским њравима“*, показују да се сва зла у свету у области људских права не могу „лечити“ само са одредбама из наведених декларација. Досадашња искуства потврђују тезу да се права човека и висок степен заштите људских права, стварно могу гарантовати само у правној држави и у правој, а не формалној демократији, којој прибегавају посттоталитарни системи. Сваком иоле политички писменом човеку јасно је да је формална демократија велико зло и да је данас највећа претња човековим њравима и слободама - политичка самовоља и полицијска и судска злоупотреба. Значајни гарант доследног остваривања и заштите права човека је, поред домаћег законодавста (које мора бити усаглашено са међународним актима) и самостално судство које ће на најмању могућу меру свести злоупотребе и неправду. При томе треба нагласити да на почетку XXI века, садржај појма „човек“ се изменио у том смислу што се и данас као у римском праву полази од апстрактног појма „човек“, а не од живота. Некажњено се поништавају животи оних који се не уклапају у геостратешке и политичке интересе „велика сила“. Данас, под претпоставком „заштите људских права“, сама међународна заједница крши, управо она права која су садржана у актима тих истих органа међународне заједнице; „двоструким аршинима“ се кроји политичка карта новог светског поретка.

Упоређење „права човека“ у римском и „људских права“ у савременом праву, издвајање заједничких особина и разлика, може бити од помоћи за одређивање услова, мера и граница у кретању ка универзалном прав-

⁶⁶ Dig. 1, 5, 2: *Hominum causa omne ius constitutum est.*

ном систему. При томе не треба изгубити из вида чињеницу да су традиција и обичаји предака били дубоко укоренењени у свест старих Римљана, који су рано изградили високе моралне захтеве које су постављали пред своје чланове заједнице. Оправдано се за Рим каже да је био “спој разноврних традиција и народа какве је свет ретко виђао, јер су они све своје врлине ставили у служби заједничког идеала у којем индивидуалне људске потребе играју малу улогу....”⁶⁷ Нису нас узалуд, најзначајнији филозофи и историчари антике, попут Цицерона, упознавали са основним моралним принципима који су служили на част старим Римљанима. То је најпре врлина (*virtus*) која се тумачи као знак храбрости и огледа се у „разликовању исправног, корисног и честитог, доброг од оног што је зло“, и у томе да се „поставе границе и мере властитим жељама“. Затим долази *pietas* која означава дужност људског бића да поштује своју отаџбину и породицу. Овај појам се односи и на *fides* - упражњавање лојалности према другим људима, међусобно поверење и поштовање задате речи. Најважнија ствар за Римљанина „старог кова“ била је „да за живота стекне добар глас, а да после смрти за њим остане успомена на његову врлину“. Врлине оличене у вољи (истрајности), строгости (дисциплини) и оданости породици и отаџбини (поштовању и одржавању обавеза), налагале су сину обавезу да поштује оца; да му се покорава. Уколико тако није радио, он се понашао супротно природном односу ствари: проглашава се за *sacer* и као такав био осуђиван.⁶⁸

Наведеног се не би требало тако лако одрећи и поред тога што се данас са свих страна сугерише, да све земље које поново хоће да се интегришу у ширу Европу (Европску унију), засновану на „плуралистичкој демократији“, морају да обезбеде „владавину права и заштиту основних људских права“. При томе се заборавља да се у савременом свету, људски фактор – обичаји и традиције народа, њихове представе у вези свог права, обавеза, слободе и достојанства, морају узимати у обзир, код било каквог рационалног убеђења које се развија под утицајем спољних фактора, процеса модернизације и глобализације.

⁶⁷ Наведено према: Душанић С., *Историја светиа, I књија*, 1979, стр. 186.

⁶⁸ “Оцеубицу“ спомиње још “краљевски закон“ Нума Помпилија, где оцеубиство добија и посебно име - *parricidias*. Оцеубица је санкционисан на најбруталнији начин: прво би био ишибан па зашиван у врећу са псом, петлом, змијом и мајмуном и бацан са Тарпејске стене како “жив више никада неба не угледа, а мртав да не нађе у земљи гроба“.

*Nataša Deretić, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Comparative Analysis: 'Civil Rights' in the Roman State and Contemporary 'Human Rights'⁶⁹

Abstract

The paper focuses on exploring the roots of 'civil rights' dating from the times before the Roman civilization and the term of 'human rights', which is a comparatively new concept for what was once understood as 'the right of men.' There is no doubt that the character of the Roman society which was based on slavery made the notion of 'man' restricted and exclusive, since it was based on the dominant form of dependence and use of another person (a slave). Slaves did not have the status of 'men'; they were treated as 'speaking tools' (*instrumentum vocale*), as well as possessions owned by the person treated like a 'man', primarily a free citizen of Rome. The slave's master could dispose of him just like any other object and decide upon his life and death. Given the fact that the Roman Empire did not create the necessary prerequisites for every person to use what they were naturally given: the right to life and liberty - from which all other rights are derived - it may appear irrelevant to study the issue of the rights of individuals and the treatment they received. But this is only a first glance impression, because the conditions in Rome ensured the basic 'rights of men' exclusively for the Roman citizens, whereas in the case of others (women, children, and slaves) these rights were "systematically violated."

In all the stages of the Roman state (as kingdom, republic, principate, and dominate) there was awareness among the Romans of the classes constituting their society. Every person was regarded in the function of two essential criteria: his origin and wealth. It is therefore said that the Roman society in all its stages, except the initial one, was a society of conflicts. There were always conflicting classes, the superior ones and the inferior ones. Having been determined as either a free citizen or a slave, the 'man' was further positioned within

⁶⁹ The paper resulted from the project no. 179079 financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

the society and the family according to his affiliation to liberated persons, peregrines, and the citizens of Rome; the Roman citizens were further classified as patricians, plebeians, noblemen and knights.

The old division of society members into 'the free ones' (liberi) and servants (servi) was to be abolished much later, in the 10th century. Once it was realized that, in some parts of the world, the term 'civil rights' did not apply to all humans and when the term 'life' acquired a political meaning, the new term of 'human rights' was adopted. Unfortunately, it took a long time for 'human rights' to be recognized and adopted, so that it took place only in the 20th century. This was preceded by wars and other forms of devastation that led to the annihilation of millions of human lives and that was the dear price of learning how to appreciate them.

Key words: life, man, civil rights, natural rights, freedom, democracy.